

الدوله» (۱۲۷۱ - ۱۳۳۹ ق/ ۱۸۵۵ - ۱۹۲۱ م). نویسنده این کتاب در شیراز زاده شد در همان‌جا درگذشت. علوم زمان را به خوبی آموخت و با زبان انگلیسی آشنایی پیدا کرد. موضوع بنیادی این کتاب اوضاع جغرافیایی و آثار تاریخی فارس است، اما مطالب فراوان دیگری نیز به این شرح دارد: ۱. تاریخ پادشاهان و بزرگان، زندگی نامه دانشمندان، شاعران، عارفان و هنرمندان فارس و ذکر فرقه‌ها و برخی از عقاید مردم آن سرزمین؛ ۲. اطلاعاتی تاریخی و جغرافیایی و باستان‌شناسی درباره سایر نقاط ایران و سرزمینهای مجاور آن؛ ۳. شمه‌ای از تاریخ اسلام و احوال یاران پیامبر، عارفان متقدم و متأخر، حکیمان پیش از اسلام، عالمان، ادیبان، سخنوران و برخی از شاعران عرب؛ ۴. مطالب علمی از حکمت، کلام، هیأت، هندسه، نجوم، حساب، معانی و بیان و جز آن؛ ۵. گزیده‌هایی از اشعار شاعران به فارسی یا عربی از مدیخ و هجاء و غیره؛ ۶. اشعاری به صورت غزل و قصیده از خود نویسنده؛ ۷. شرح آثار باستانی سرزمینهای خارج از ایران مانند مصر و بابل و جز آن؛ ۸. سفرنامه: شرح سفر مؤلف. وی در اول ماه شعبان ۱۳۰۳ ق/ ۵ مه ۱۸۸۶ م از شیراز عازم زیارت عتبات شد و در این سفر از راه خشکی رو به سوی بوشهر آورد و از آنجا به بصره و بغداد رفت و آثار و ساختمانهای تاریخی این نواحی را دید و تصویر آنها را رسم کرد. وی در این سفرنامه به تفصیل از طاق کسری سخن گفته و برای تکمیل مطالب خود در این باب، آثار تاریخی کرمانشاهان و نقوش و کتیبه‌های طاق بستان و بیستون را توصیف کرده و از خطوط الواح نمونه‌هایی آورده، سپس به ذکر آثار تاریخی همدان و ساختمانهای شهرهای آذربایجان و دیگر شهرهای ایران پرداخته است؛ ۹. اوضاع شیراز در زمان مؤلف کتاب. نویسنده در این بخش به توصیف بناهای تاریخی، بقعه‌ها، مساجد، مزارات، کاروانسراها و باغهای شیراز، و ذکر حکیمان و پزشکان و خوش‌نویسان و شاعران و نقاشان و بازرگانان و صنعتگران این شهر پرداخته است؛ ۱۰. فهرستی از حاکمان شیراز، از محمد بن یوسف ثقفی (۷۴ ق/ ۶۹۳ م)، تا رکن‌الدوله محمد تقی میرزا پسر محمد شاه (۱۳۱۳ ق/ ۱۸۹۵ م). این فهرست، همه فرمانروایانی را که از روزگار عبدالملک بن مروان اموی تا زمان مظفرالدین شاه قاجار در شیراز حکومت داشته‌اند، و نیز پادشاهانی را که آنجا را پای تخت خویش کرده بودند، دربر می‌گیرد. نویسنده این بخش را کلاً از تاریخ ایرانیان کنت گوبینو ترجمه کرده و حاکمان شیراز تا آغاز روزگار مظفرالدین شاه را بدان افزوده است.

آثار عجم نخستین بار با مقدمه میرزا ابوالحسن اصطهباناتی و شیخ مفید شیرازی به سال ۱۳۱۴ ق/ ۱۸۹۶ م در بمبئی با چاپ سنگی و دومین بار در سال ۱۳۵۴ ق/ ۱۹۳۵ م به خط میرزا محمد ناهید شیرازی در چاپخانه نادری در تهران به چاپ رسیده است. نویسنده در آغاز کتابش این بیت را از سروده‌های خود آورده است:

از نقش و نگار در و دیوار شکسته

آثار پدید است صنایع عجم را

آثارُ الشَّیْعَةِ الإِمامِیَّة، مجموعه‌ای دائرة المعارف گونه به زبان عربی شامل ۲۰ جزء، تألیف عبدالعزیز بن شیخ عبدالحسین بن عبدالعلی بن شیخ محمد حسن نجفی (صاحب جواهر). مؤلف این مجموعه، از دانشمندان معاصر و پرورش یافته حوزه علمیه نجف اشرف است. وی یادداشت‌های مفصلی در شرح کتابهای بسیاری از مؤلفان شیعه گرد آورده، اما گوشه‌گیری و تنهایی این دانشمند، مانع از آن گردید که یادداشت‌هایش به درستی تنظیم یابد. بخشی از جزء سوم این مجموعه، شامل تاریخ دولتهای شیعی از آل بویه تا قطب شاهیه به سال ۱۳۴۲ ق/ ۱۹۲۴ م در ۱۵۶ صفحه در چاپخانه مجلس، به هزینه شهید سیدحسن مدرس به چاپ رسید. سپس جزء چهارم آن، تاریخ وزیران، امیران، نقیبان و صدور شیعه، توسط علی جواهر الکلام عموزاده مؤلف ترجمه و به سال ۱۳۰۷ ش در همان چاپخانه چاپ شد.

فهرستی از محتویات اجزای کتاب آثار الشیعه در مقدمه این مجموعه آمده است که خلاصه‌ای از آن چنین است: جزء اول، اصل تشیع و فرقه‌های مختلف شیعه و فرقه امامیه و عقاید و افکار این فرقه؛ جزء دوم، تاریخ سیاسی شیعه امامیه در مکه و مدینه و سوریه و عراق و ایران و مصر و هندوستان؛ جزء سوم، شرح حال سلاطین و حکام شیعه در ایران و عراق و سوریه و هندوستان، از میانه‌های سده ۳ ق/ ۹ م تا دوران کنونی؛ جزء چهارم، حالات وزیران و امیران و نقیبان و صدور و شیخ الاسلامهای کشورهای شیعه از آغاز تشکیلات سیاسی در اسلام تا اواخر دوران زندیه؛ جزء پنجم، تاریخ ایران جدید از انقراض زندیه تا عصر حاضر؛ جزء ششم، تاریخ معارف و آداب شیعه از آغاز اسلام تا عصر حاضر؛ جزء هفتم و هشتم، فهرست کتابهای خطی و چاپی شیعه؛ جزء نهم تا هفدهم، شرح احوال مشاهیر رجال معروف شیعه از سده اول تا ۱۴ ق/ ۷ تا ۲۰ م؛ جزء هجدهم، شرح حال زنان نامدار شیعه و مردمانی که تشیع آنان مورد تردید است و کتابهایی که مؤلفان آنها ناشناخته‌اند؛ جزء نوزدهم و بیستم، تاریخ آثار مدنی شیعه (شهرها، کتابخانه‌ها، مساجد و جز آنها).

مؤلف بعدها قسمت بزرگی از این مجموعه را به زبان فارسی درآورد، آن را نظم القبایی بخشید و به نام دائرة المعارف الاسلامیه الامامیه، به چاپ رسانید. دیگر آثار مهم مؤلف از این قرار است: فهرست کتب خطی کتابخانه عمومی معارف [کتابخانه ملی کنونی]، تهران، ۱۳۱۲ - ۱۳۱۴ ش؛ کتابخانه‌های ایران پیش از اسلام تا عصر حاضر، تهران، ۱۳۱۱ ش؛ ترجمه مثنوی مولوی به شعر عربی؛ النهایة فی شرح الکفایة.

ماخذ: آقا بزرگ، الذریعة، ۸/۱، ۱۸/۸، ۱۹، ۲۸۸/۱۶، ۲۲۹/۲۴، ۴۰۲؛ صاحب جواهر، عبدالعزیز، آثار الشیعة الامامیه، ترجمه علی جواهر الکلام، تهران، مجلس، ۱۳۰۷ ش، ۱/۴ - ۶؛ مشار، خانیابا، فهرست چاپی فارسی، ص ۳۸؛ هم، مؤلفین کتب چاپی ۸۶۵/۳ - ۸۶۶.

آثار عجم، کتابی جغرافیایی و تاریخی به زبان فارسی، نوشته سید محمد نصیر بن میرزا جعفر حسینی، فرصت شیرازی ملقب به «فرصت